

РОЗДІЛ 7

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.237

УМИСНЕ ВБИВСТВО ПРИ ПОМ'ЯКШУЮЧИХ ОБСТАВИНАХ, ВЧИНЕНЕ У СПІВУЧАСТІ

Драгоненко А.О.,
к.ю.н., доцент кафедри правознавства

*Кіровоградський інститут державного та муніципального управління
Класичного приватного університету*

Стаття присвячена одній з актуальних проблем у теорії та практиці кримінального права – умисному вбивству при пом'якшуючих обставинах, вчиненому у співучасті, – з метою найбільш точного розуміння кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за посягання на життя, їх правильного застосування та подальшого вдосконалення. Автором запропоновано деякі шляхи вдосконалення чинного кримінального законодавства.

Ключові слова: співучасть, умисне вбивство, пом'якшуючі обставини, необхідна оборона, кваліфікація.

Драгоненко А.А. / УМЫШЛЕННОЕ УБИЙСТВО ПРИ СМЯГЧАЮЩИХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ, СОВЕРШЕННОЕ В СОУЧАСТИИ / Кировоградский институт государственного и муниципального управления КПУ, Украина

Статья посвящена одной из актуальных проблем в теории и практике уголовного права – умышленному убийству при смягчающих обстоятельствах, совершенному в соучастии, – с целью наиболее точного понимания уголовно-правовых норм, предусматривающих ответственность за посягательство на жизнь, их правильного применения и дальнейшего совершенствования. Автором предложены некоторые пути совершенствования действующего уголовного законодательства.

Ключевые слова: соучастие, умышленное убийство, смягчающие обстоятельства, необходимая оборона, квалификация.

Dragonenko A.A. / MURDER UNDER MITIGATING CIRCUMSTANCES, COMMITTED IN COMPLICITY / Kirovohrad Institute of State and Municipal Management at Classic Private University, Ukraine

Article is devoted to one of the urgent problems in the theory and practice of criminal law - premeditated murder under extenuating circumstances, committed in complicity

Constitution of Ukraine (Article 27) enshrined the main natural right of every human being - the right to life: "Everyone has the inherent right to life. No one shall be arbitrarily deprived of his life. The State's duty - to protect life. Everyone has the right to protect their lives and health, life and health of other people from unlawful acts". Life is the most precious of benefits not only for humans but also for the Ukrainian society in general, and the protection of human life guaranteed by the Constitution of Ukraine and the encroachment on the life of the most established strict liability - criminal.

Relevance of such a study becomes due to the need to understand the relevant provisions of the Criminal Code of Ukraine on the issue of complicity in the murder – especially for the most accurate understanding (interpretation) of criminal law, to punish attacks on life, their proper use and further improvement.

Criminal legal description of homicides in extenuating circumstances, as an institution of the criminal law is not new, and contains enough theoretical and scientific developments. However, some issues of complicity in these crimes are not investigated and this time is debatable, so that there is an interpretation of certain legal norms, and therefore there is need for in-depth study.

This problem requires extensive study in criminal law. We attempt to highlight the main aspects of the issue and make suggestions on improving national legislation.

Author suggests some ways to improve the existing penal laws.

Key words: complicity, murder, mitigating circumstances, self-defense, qualification.

Поряд із відповідальністю за умисні вбивства без обтяжуючих і пом'якшуючих обставин (ч.1 ст. 115 КК) та при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 115 КК) чинне кримінальне законодавство передбачає відповідальність за умисні вбивства при пом'якшуючих обставинах: умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК), умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК), умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК). Дана група злочинів може вчинятись у співучасті, але законодавцем не приділялося достатньої уваги вивченню питання співучасті в цих злочинах.

Актуальності таке дослідження набуває у зв'язку з необхідністю осмислення відповідних положень КК України щодо питання співучасті в умисному вбивстві, перш за все, з метою найбільш точного розуміння (тлумачення) кримінально-правових норм, що передбачають відпові-

дальність за посягання на життя, їх правильного застосування та подальшого вдосконалення.

Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах як інститут кримінального права є не новим і містить достатню кількість теоретично-наукових напрацювань. Водночас окремі питання щодо співучасті в цих злочинах залишаються недостатньо дослідженими або до цього часу є дискусійними, внаслідок чого спостерігається неоднозначне тлумачення тих чи інших правових норм, і тому виникає необхідність їх поглибленого дослідження. А саме: чи можлива співучасть у злочині, передбаченому ст. 117 КК; як кваліфікувати вчинене у випадку, коли вбивство новонародженого вчиняється матір'ю спільно з іншими особами; чи можлива співучасть в умисному вбивстві при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця; якщо можлива, то в якій формі.

Вивченням цієї проблеми займалися такі видатні вчидореволуційного періоду, як М.С. Таганцев, А.А. Жижиленко. Наукові позиції щодо цих питань викладені відомими вченими радянського періоду: М.Д. Шаргородським, А.Н. Трайніним, А.А. Пюнтковським, В.І. Ткаченко, Т.Г. Шавгулідзе. Значний внесок у дослідження цих питань зробили у своїх працях вітчизняні вчені, зокрема М.І. Бажанов, В.К. Гришук, М.Й. Коржанський, М.П. Короленко, В.М. Куц, О.П. Литвин, В.Н. Мамчур, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, С.Д. Шапченко та інші науковці. На сучасному етапі суттєвий внесок у вирішення проблем кримінально-правової кваліфікації умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах, вчинених у співучасті, зробили у своїх працях російські вчені Л.А. Андрєєва, С.В. Бородин, Т.В. Кондрашова, О.М. Крайков, О.М. Попов, Л.А. Рогачевський, Б.В. Сидоров.

Питання співучасті при умисному вбивстві при перевищенні меж необхідної оборони заслуговує особливого розгляду, оскільки є не досить розробленим у кримінально-правовій доктрині та викликає складнощі у правозастосуванні слідчими органами та судами. Злочин при ексцесі оборони є у більшості випадків ситуаційним, нерідко скоюється групою осіб без попереднього згоди. Найбільш розповсюдженою формою співучасті в даному випадку являється проста співучасть, або так зване співвиконавство, тобто співучасть, при якій усі спільно діючі особи беруть участь у здійсненні об'єктивної сторони, виступають суб'єктами злочину. При цьому можуть виникнути такі моменти:

коли у стані необхідної оборони одночасно знаходяться дві (або більше) особи і вони – також одночасно – перевищують її межі, спричиняючи тяжкі тілесні ушкодження чи смерть;

коли до особи, яка знаходиться в стані необхідної оборони, приєднується інша особа (родич) з метою допомоги, при цьому остання має перебувати також у стані необхідної оборони, і в результаті їх спільних дій настають передбачені законодавством суспільно небезпечні наслідки.

Важливим є те, щоб у кожному з випадків мало місце не бажане спричинення смерті, а вимушене. Інакше дії осіб будуть кваліфікуватися за ч. 1 ст. 115 та ч. 1 ст. 28 КК України.

Під час вказаного різновиду співучасті злочинне діяння вчиняється при незначному ступені спільності між учасниками злочинних дій. У такій ситуації дії співучасників ексцесу оборони підлягають кваліфікації за ст. 118 чи ст. 124 КК України без посилання на кримінально-правові норми про співучасть.

Найбільш дискусійним у кримінально-правовій науці в рамках проблеми, що досліджується, є питання про можливість співучасті під час вчинення даного злочину у формі підбурювання. М.М. Паше-Озерський вважає, що даний різновид співучасті при перевищенні меж необхідної оборони може мати місце лише у випадках, коли посягання, проти якого здійснюється захист, вже почало скоюватися. Підбурювання, на його думку, полягає у схиланні того, хто захищається, вдатися до дій, які виходять за межі правомірної оборони [1, с. 115].

В.Ф. Кириченко вважає, що підбурювання до перевищення меж необхідної оборони не можливе, але підбурювання до вчинення дій, які потім можуть бути оцінені як перевищення меж необхідної оборони, цілком допустиме. Те ж саме він припускає і стосовно пособництва [2, с. 80].

О.М. Попов, на нашу думку, обгрунтовано відмічає, що співучасть при перевищенні меж необхідної оборони у формі підбурювання та пособництва можливе лише у випадках настання суспільно небезпечних наслідків, які передбачені відповідними статтями кримінального кодексу [3, с. 329]. При відсутності суспільно небезпечних наслідків у вигляді тяжких тілесних ушкоджень чи смерті, в дійсності, відмежовуються правові основи для кваліфіка-

ції скоєного як співучасті у злочині при перевищенні меж необхідної оборони.

Відповідно до діючого законодавства кримінальна відповідальність за готування до злочину при перевищенні меж необхідної оборони взагалі не може наступити, оскільки кримінальний закон не відносить їх до категорії тяжких і особливо тяжких. Встановлення ж кримінальної відповідальності за замах на перевищення меж необхідної оборони, на нашу думку, є виправданим, оскільки в результаті оборонних дій, які виходять за межі правомірності, реальний суспільно небезпечний наслідок не настає. На нашу думку, співучасть при ексцесі оборони у вигляді підбурювання, яке виражене у формі схилання особи до спричинення смерті тому, хто посягає, при перевищенні меж необхідної оборони можлива. Суб'єктивна сторона дій підбурювача при цьому характеризується прямим, неконкретизованим умислом, при якому винний усвідомлює, що своєю поведінкою збуджує в іншої особи намір скоїти кримінально-караний ексцес оборони, передбачає реальну можливість чи неповоротність здійснення задуманого чи бажає досягти цього. Дії підбурювача в даному випадку підлягають кваліфікації за відповідною статтею особливої частини кримінального кодексу, яка передбачає відповідальність за перевищення меж необхідної оборони з посиланням на ч.4 ст.27 КК України.

Питання співучасті в злочині, передбаченому ст. 117 КК України, є досить дискусійним у зв'язку зі змістом диспозиції цієї статті, в якій сформульований сам склад злочину, та відсутністю законодавчо закріпленого положення з питань співучасті в злочинах зі спеціальним суб'єктом. У КК України відсутнє положення про неможливість співучасті в злочинах зі спеціальним суб'єктом, як і відсутня пряма заборона позитивно вирішувати це питання. Особливістю співучасті зі спеціальним суб'єктом, як відмічається в теорії, буде лише те, що загальні суб'єкти можуть бути лише організаторами, підбурювачами або пособниками, але не виконавцями злочину [4, с. 67]. Однак дане законодавче положення потребує уточнення та більш обдуманого підходу, хоча б, як вказує Б. Волженкін, врахування особливостей деяких спеціальних суб'єктів [5, с. 12]. Про неординарне значення ознак, які характеризують виконавця злочину, для відповідальності інших співучасників підкреслювалась вже в дореволюційній кримінальній літературі. Ф. Ліст вказував, що «особисті якості чи ті якості, які обтяжують або пом'якшують покарання, завжди мають значення у відношенні тих учасників, в особі яких вони представлені, але тільки по відношенню до них» [6, с. 256]. М.С. Таганцев розділяв особисті ознаки, що відносяться до окремих співучасників, на ті, які відносяться виключно до якостей особистості винного та які полягають в особливих відносинах винного до жертви. На думку вченого, і те й інше не може впливати на відповідальність інших співучасників. При цьому більш скрутними М.С. Таганцев вважав саме ті випадки, коли зміна відповідальності обумовлюється особливостями відношення винного до об'єкту посягання. Як вказував автор, «якщо мати посягає на життя своєї незаконно народженої дитини при самому її народженні, то закон відноситься поблажливо до неї на тій підставі, що, з одного боку, мотиви, якими вона керувалася, – сором, страх, осуд суспільства, невпевненість у майбутньому новонародженого, а з іншого – ненормальний психічний стан, який викликаний пологовими муками, примушують поблажливо відноситись до винної, незалежно від того, чи була вона головною винуватицею чи підбурювачем, пособником. Але чи може закон зменшити покарання її співучасникам, застосовуючи до них ту ж презумпцію психічної ненормальності» [7, с. 26]. Бажано, щоб сучасне законодавство врахувало обставини співучасті інших осіб у злочині зі спеціальним суб'єктом, тоді це дало б можливість правильно кваліфікувати дії співучасників та призначити їм покарання. На наш погляд,

ст. 117 КК України можна доповнити кваліфікованим складом, який передбачив би відповідальність за сприяння у вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини. Причому об'єктивні ознаки такого кваліфікованого складу повинні охоплювати фактичне співвиконання, а санкція – бути співрозмірною з покаранням, яке передбачено законодавством за некваліфіковане вбивство.

Якщо вважати, що особи не є суб'єктами даного злочину, але беруть будь-яку участь у вчиненні злочину, вони будуть нести кримінальну відповідальність в якості організатора, підбурювача або пособника за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України. Іншими словами, можна допускати співучасть загального суб'єкта (наприклад, батька дитини у привілейованому дітовбивстві, коли виконавцем є спеціальний суб'єкт – мати новонародженого). Наслідки такої привілейованої кваліфікації будуть розповсюджуватися на батька дитини та на інших можливих співучасників дітовбивства. Однак очевидно, що кримінально-правове значення ознак суб'єкта злочину, які описані в ст. 117 КК України, носять суто особистий характер і не можуть розповсюджуватися на інших учасників дітовбивства.

Таким чином, особливості злочину, який ми розглядаємо, виключають співучасть у формі співвиконання. Тому суб'єктом даного злочину може бути тільки мати новонародженої дитини, яка досягла чотирнадцятирічного віку, незалежно від характеру своєї участі в цьому злочині. Всі інші особи, які брали участь у вбивстві новонародженої дитини, залежно від виконуваної ними ролі несуть відповідальність за п. 2 ч. 2 ст. 115 із посиланням на ст. 27 КК України.

Так, якщо мати виступає в ролі співвиконавця вбивства новонародженої дитини поряд з іншими виконавцями, то, як вважає Є.Ф. Побегайло, «виконавці такого злочину підлягають відповідальності за ст. 105 КК Росії (відповідно ст. 115 КК України) за просте або кваліфіковане вбивство, оскільки ті обставини, на основі яких пом'якшується відповідальність матері, на них не розповсюджуються» [8, с. 254]. При цьому О.М. Попов досить справедливо уточнює, що дії виконавців вбивства новонародженої дитини необхідно кваліфікувати за п. «в» ст. 105 КК Росії (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України) [9].

Підтвердженням справедливості такої кваліфікації слугує Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2, де вказано, що ця кваліфікуюча ознака наявна тоді, коли винний достовірно знав, що потерпілий є малолітнім, або припускав це, або за обставинами справи повинен був і міг це усвідомлювати. Суть кваліфікації не змінюється і в тому випадку, якщо ролі співучасників інші, при умові, що мати виступає в ролі виконавця. Так,

М.Д. Шаргородський пропонував встановити за пособництво у дітовбивстві та за підбурювання до нього відповідальність як за кваліфіковане вбивство, не залежно від пом'якшення відповідальності для матері, зважаючи на наявність суб'єктивних ознак [9, с. 94].

Особи, які виконували функцію організатора, підбурювача або пособника при вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини, за обставин, які вказані в ст. 117 КК, несуть відповідальність за п. 2 ч. 2 ст. 115 із посиланням на ст. 27 КК України.

Можлива й інша рольова участь матері у вбивстві своєї новонародженої дитини. У цьому випадку мати новонародженого виступає, наприклад, підбурювачем до вбивства, а інша особа безпосередньо спричиняє смерть новонародженій дитині, є виконавцем. Складність викликає кваліфікація дій матері, тому що вона в даному випадку повинна відповідати за ст. 117 КК, оскільки суб'єктивні причини, які обумовлюють її дії, не втрачають свого привілейованого характеру, і в цьому випадку необхідно кваліфікувати її дії за ст. 27 та відповідно п. 2 ч. 2 ст. 115 КК, оскільки жінка брала участь у кваліфікованому вбивстві. Однозначної відповіді на дане питання не існує. Як вірно зазначає О.М. Попов, «наявна юридична фікція, оскільки, з одного боку, така жінка бере участь у кваліфікованому вбивстві, а з іншого боку, на неї можуть розповсюджуватися пом'якшуючі обставини, передбачені ст. 117 КК. Тому доцільно вважати, що її дії слід кваліфікувати за ст. 117 КК» [3, с. 60].

Отже, співучасть при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних при затриманні особи, яка вчинила злочин, можлива у випадках, коли має місце підбурювання особи, яка знаходиться в стані необхідної оборони, до вчинення дій, які повинні розглядатися як перевищення меж необхідної оборони. Співвиконання при перевищенні меж необхідної оборони може мати місце у тих випадках, коли своїми діями кожна особа, яка відвертала суспільно небезпечне посягання, перевищила межі необхідної оборони.

Стосовно ст. 117 КК України вважається, що співучасті в цьому злочині бути не може, оскільки поблажливість закону до вбивства новонародженої дитини носить виключно індивідуальний характер, пов'язаний із вагітністю та пологами.

Таким чином, розглянута нами проблема потребує всебічного дослідження в кримінальному законі. Нами зроблена спроба висвітлити основні аспекти проблематики та внести пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Паше-Озерский Н. Н. Необходимая оборона и крайняя необходимость по советскому уголовному праву / Н. Н. Паше-Озерский. – Москва, 1962 – 184 с.
2. Кириченко В. Ф. Основные вопросы учения о необходимой обороне в советском уголовном праве / В.Ф. Кириченко. – М.-Л.: изд. и 2-я тип. Изд-ва АН СССР в Москве, 1948. – 115 с.
3. Попов А. Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах / А. Н. Попов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 460 с.
4. Шаргородский М. Д. Вопросы общей части уголовного права (законодательство и судебная практика): для высш. учеб. завед. / М. Д. Шаргородский. – Ленинград, 1995 – 143 с.
5. Волженкин Б. Некоторые проблемы соучастия в преступлениях, совершаемых специальными субъектами / Б. Волженкин // Уголовное право. – 2000. – № 3. – С. 10-16.
6. Франц Лист. Учебник уголовного права. Общая часть / Лист Франц – М., Товарищество типографии А.И. Мамонтова, 1903 – 405 с.
7. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть Общая : в 2 т.: лекции / Н. С. Таганцев. – М.: Наука, 1994. – Т. 1: Учение о преступлениях. – 1994. – 380 с.
8. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. А.И.Бойко. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1996. – 467 с.
9. Шаргородський М. Д. Преступления против жизни и здоровья : [монография] / М. Д Шаргородский. – Москва, 1984. – 156 с.